

sını umarak kitabına *el-Hâvî* adını vermiştir. Bununla beraber onun bu ismi, Ebû Ahmed İbnü'l-Kâdî'nin Müzenî'ye ait *el-Câmi'u'l-kebir*'e dayanan *el-Hâvî* adındaki kitabından almış olduğu da kaydedilmektedir (İbn Kâdî Şühbe, I, 132).

Müellifin bir şerh olduğunu belirtmesine rağmen eser, temel metinler üzerine yapılan ve genellikle kelime ve cümleleri açıklayan klasik şerhlere benzemektedir. Umumi fıkıh kitaplarının tertibine uygun olarak düzenlenen eser "kitap" ve "bab"lardan sonra "mesele" ve "fasıl" şeklinde alt başlıklara ayrılır. Mesele başlığı altında *el-Muhtaşar*'ın ibaresinden İmam Şâfiî'nin görüşü tamamen veya kısmen verildikten sonra konu etraflı şekilde ele alınır. Zikredilen fikhî hükümlerle ilgili âyet ve hadisler kaydedilip istidlâl yönleri belirtilir ve mesele hakkında oluşan icmâ veya sahâbe ve tâbiînin görüşleri nakledilir. Söz konusu meseleyle dair İmam Şâfiî'nin birbirinden farklı iki görüşü bulunuyorsa bunlar ayrı ayrı zikredilir. Müellif daha sonra diğer Şâfiî hukukçularının görüşlerini nakleder ve bazan muhalif görüşler içinde tercih edilen görüşe işarette bulunur, bazan da sadece bu görüşü bildirir. Zaman zaman muhalif görüşler arasında tercihini de belirten Mâverdî, İmam Şâfiî'nin görüşüne aykırı bir sonuca vardığında onun yorumunu kendi tercihinine uygun olarak te'vil eder. Ayrıca Hanefî, Mâlikî, Hanbelî ve Zâhirî mezheplerine ait görüşleri de delilleriyle birlikte zikreder. Ancak sonunda Şâfiîler'in delillerini kaydederek karşıt delilleri çürütür. Delil olarak kullandığı hadisleri belli bir metoda bağlı kalmadan yerine göre metin veya anlam olarak nakleden müellif, faydalandığı kaynaklara atıfta bulunurken bazan eser ve müelliflerin isimlerini birlikte verir, bazan da sadece birini kaydeder.

Mâverdî'nin kaynakları başta Kur'an ve Sünnet olmak üzere sahâbe, tâbiîn, tebeu't-tâbiîn sözleriyle İmam Şâfiî'nin ve ondan sonra gelen hukukçuların eserleridir. Şâfiî'nin *el-Üm* ve *el-İmlâ'* adlı kitapları, Müzenî'nin *el-Câmi'u'l-kebir*'i, Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân*'ı, Ebû Ali et-Taberî'nin *el-İfşâh*'ı, Merverrûzî'nin *el-Câmi'*, İbn Kuteybe ve Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Garibü'l-hadis*'leri bunlardan bazılarıdır.

el-Hâvî, Şâfiî fıkının en hacimli eserlerinden biri olması yanında sahâbe ve tâbiîn ile dört mezhebin ve mezhepleri

ortadan kalkan Evzâî, Süfyân es-Sevrî, İbn Ebû Leylâ, İbn Cerîr et-Taberî gibi âlimlerin görüşlerini ihtiva etmesi bakımından büyük önem taşır. Bu sebeple Mâverdî'den sonra gelen Şâfiî hukukçuları *el-Hâvî*'yi önemli bir kaynak olarak değerlendirip eserlerinde ondan sıkça nakiller yapmışlardır. Mâverdî eserinde genellikle anlaşılabilir bir üslup kullanmış, muğlak gördüğü birçok lafz gerektiğinde şiirlerden örnekler vererek açıklamıştır.

Çeşitli kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası bulunan *el-Hâvî*'nin (*Edebü'l-kâdî*, nâşirin mukaddimesi, I, 46; *el-Mudârebe*, nâşirin mukaddimesi, s. 100-101) Kahire Dârü'l-kütübü'l-Misriyye'de kayıtlı bulunan (Fikhü's-Şâfiî, nr. 82) ve yirmi üç cüzden oluşan tamama en yakın nüshasının birinci cüzü ile diğer bir kısım cüzlerin bazı yerleri eksiktir.

el-Hâvî'nin bazı bölümleri zaman zaman tahkik edilip neşredilmekteyken eser, Ali Muhammed Muavvez ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd tarafından İmam Şâfiî, Müzenî, Mâverdî ve eseri hakkında bilgilerle, Ebû Mansûr el-Ezherî'nin *Muhtaşarü'l-Müzenî*'de geçen garib ve nâdir kelimelere dair *ez-Zâhir fî garibi el-fâzî's-Şâfiî* adlı eserine yer verdikleri mukaddime cildiyle beraber on dokuz cilt olarak yayımlanmıştır (Beyrut 1414/1994). Ayrıca Mekke Ümmülkura Üniversitesi doktora ve yüksek lisans öğrencileri tarafından neşre hazırlanan *el-Hâvî* (kitabın çeşitli bölümlerini neşre hazırlayanların bir listesi için bk. Râviye bint Ahmed'in mukaddimesi, I, 58-59) yirmi dört cilt halinde basılmıştır (Beyrut 1414/1994 [Dârü'l-fikr]). Bu basımın "Kitâbü'l-Âriye", "Kitâbü'l-Ğaşb" ve "Kitâbü's-Şüf'a" bölümlerini Hasan Ali Görgülü neşre hazırlamıştır. Kitabın bazı bölümleri müstakil olarak da basılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: *Edebü'l-kâdî* (nşr. Muhyî Hilâl es-Serhân, I-II, Bağdat 1391-1392/1971-1972), *el-Mudârebe* (nşr. Abdülvehhâb Havvâs, Kahire 1407/1987, 1409/1989), *Hükümü'l-murte'd* (nşr. İbrâhim Ali Fethî, Kahire 1407/1987), *ed-Ğahâyâ* (nşr. İbrahim Sandıkçı [İbrâhim b. Ali Sandukcî], Kahire 1412/1992), *eş-Şayd ve'z-zebâ'ih* (nşr. İbrahim Sandıkçı, Kahire 1412/1992), *el-Et'ime* (nşr. İbrahim Sandıkçı, Kahire 1412/1992), *Kitâbü'l-Hâvî min evvelihî hattâ nihâyeti gusli'l-cumu'a ve'l-ideyn* (nşr. Râviye bint Ahmed b. Abdülkerîm ez-Zahhâr, I-III, Cidde 1414/1993).

BİBLİYOGRAFYA :

Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebir* (nşr. Ali M. Muavvez – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1414/1994, I-XIX; a.mlf., *Edebü'l-kâdî* (nşr. Muhyî Hilâl es-Serhân), Bağdat 1391, neşredenin mukaddimesi, I, 46; a.mlf., *el-Vezâre* (nşr. M. Süleyman Dâvûd – M. Abdülmün'im Ahmed), İskenderiye 1396/1976, neşredenin mukaddimesi, s. 20-21; a.mlf., *el-Mudârebe* (nşr. Abdülvehhâb Havvâs), Kahire 1409/1989, neşredenin mukaddimesi, s. 98-101; a.mlf., *Kitâbü'l-Hâvî: min evvelihî hattâ nihâyeti gusli'l-cumu'a ve'l-ideyn* (nşr. Râviye bint Ahmed ez-Zahhâr), Cidde 1414/1993, neşredenin mukaddimesi, I, 9-107; a.mlf., *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* (nşr. Mustafa es-Sekkâ), [baskı yeri yok] ts. (Dârü'l-Fikr), nâşirin mukaddimesi, s. 7; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, I, 477; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, VIII, 199; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XV, 54; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 651; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 282; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, III, 72; Sübkî, *Tabakât*, V, 267; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, I, 132; *Keşfü'z-zunûn*, I, 628; Brockelmann, *GAL*, I, 483; *Suppl.*, I, 668; Vefâ Ma'tûk Hamza Ferrâş, "el-Hâvî beyne't-tahkik ve't-taḥṣîf ve't-taḥrîf ve's-saḳṭ", *Âlemü'l-kütüb*, XVI/5, Taif 1416/1995, s. 419-440.

HASAN ALI GÖRGÜLÜ

el-HÂVÎ's-SAGİR

(الحاوی الصغير)

Abdülgaḥfâr b. Abdülkerîm

el-Kazvîni'nin

(ö. 665/1266)

Şâfiî fikhına dair eseri.

el-Hâvî fi'l-fürû', *el-Hâvî fi'l-fetâvî* veya kısaca *el-Hâvî* diye anılan esere Mâverdî'nin (ö. 450/1058) *el-Hâvî*'sinden ayırt etmek için "es-sagîr", Mâverdî'nin kine de "el-kebir" sıfatı daha sonraki müellifler tarafından eklenmiş olmalıdır. Kazvîni kısa mukaddimesinde kitabına, aynı konudaki *el-Lübâb* adlı eseriyle mezhebin diğer bazı kaynaklarında bulunmayan "fevâid" ve "zevâid"i ihtiva ettiği için bu adı verdiğini söylemektedir. Rivayete göre müellif hac yolculuğu sırasında eseri üzerindeki çalışmalarını sürdürmüş ve bu esnada karşılaştığı sûfi Şehâbeddin es-Sühreverdî çok beğendiği *el-Hâvî*'yi bir an önce tamamlaması için Kazvîni'yi teşvik etmiştir.

Eser altmış dokuz babdan oluşmaktadır. Fikhî hükümlerin delillerine ve kaynaklarına atıfta bulunulmayan *el-Hâvî*, ilk bakışta medrese talebeleri veya muhallit mezhep mensupları için yazılan muhtasar bir ders ya da el kitabı mahiyeti arzietmekte, müellifin, eseri oğlu Muhammed için kaleme aldığına dair rivayet de bu hususu desteklemektedir. Bu-

nunla birlikte veciz oluşu, ifadelerin zenginliği, fikhî muhtevanın derinliği gibi özellikleri, eserin birçok büyük âlimin ilgisini çekecek kadar değerli olduğunu göstermektedir.

Şâfiî fikhının en çok rağbet gören metinlerinden olan eser üzerine birçok şerh, hâşiye, ta'lik ve muhtasar yazılmıştır. Bunların başlıcaları şunlardır: Şerhleri. 1. Ziyâeddin Abdülazîz b. Muhammed et-Tûsî, *Mişbâhu'l-Hâvî ve miftâhu'l-fetâvî*. 2. Alâeddin el-Konevî, *Şerhu'l-Hâvî*. Alâeddin et-Tâvûsî'nin şerhindeki ta'likata ilâve yapmak ve Tûsî'nin şerhi *el-Mişbâh*'ın bir kısmını çıkarmak suretiyle mezhebin büyük imamları Râfiî ve Nevevî'nin tashihleri esas alınarak hazırlanmıştır. 3. İbnü'l-Bârîzî, *Teysîrû (İzhârû) 'l-fetâvî min esrârî'l-Hâvî*. 4. Çarperdî, *el-Hâdî fi şerhi'l-Hâvî*. Tamamlanmamıştır. 5. Kutbüddin Ahmed b. Hasan b. Ahmed el-Gâfî, *Tavzîhu'l-Hâvî*. İbn Habîb el-Halebî, bu şerh üzerine bazı zevâid ilâvesiyle *et-Tevşîh* adlı bir hâşiye yazmıştır. 6. İbnü'l-Mülâkkan, *Hulâsatü'l-fetâvî fi teshîli esrârî'l-Hâvî*. İki büyük ciltlik bir şerh olup aynı müellifin bundan başka *Tahrîrû'l-fetâvî el-vâkı'a fi'l-Hâvî* adlı tek ciltlik bir şerhi daha vardır (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2284). İkinci şerhte, özellikle Râfiî'nin *eş-Şerhu's-sağîr*i ile Nevevî'nin *Şerhu'l-Mühezzebe*'indeki görüşlerle çelişen fetvalar ele alınmıştır. 7. Ebû Abdullah Muhammed b. Tayyib en-Nâşîrî el-Yemenî, *İzâhu'l-fetâvî fi'n-nüketi'l-müte'allika bi'l-Hâvî*. 8. Nûh b. Muhammed b. Muhammed et-Tûsî es-Simnânî, *Hâşiye 'alâ mâ übhime min elfâzî'l-Hâvî*.

Muhtasarlari. İbnü'l-Mukrî el-Yemenî, *İrşâdû'l-gâvî fi mesâliki'l-Hâvî*. Anlaşılması güç veciz bir muhtasar olup yine aynı müellif tarafından *İhlâsû'n-nâvî fi İrşâdî'l-gâvî ilâ mesâliki'l-Hâvî* adıyla şerhedilmiştir. Bu şerh çeşitli defalar basılmıştır (Kahire 1320; nşr. Abdülazîz Atıyye Zelat, I-IV, Kahire 1409-1411/1989-1991; Muhammed b. Ahmed eş-Şâşî'nin ta'liki ile birlikte, nşr. M. Abdülmütecillî Halîfe, I-III, Kahire 1409/1988). Altmış beş kaynaktan istifadeyle hazırlanan ve 90.000 civarında meseleyi ihtiva ettiği söylenen bu şerh Kuzey ve Orta Afrika, Somali ve Yemen'de, ayrıca Arabistan yarımadasının büyük bir kısmında tanınmıştır. Çeşitli şerh, hâşiye ve ta'likatı yapılan *İrşâdû'l-gâvî*'nin en meşhur şerhleri İbn Hacer el-Heytemî'nin *el-İmdâd fi şerhi'l-İrşâd* ve *Fethu'l-cevâd bi-şer-*

hi'l-İrşâd adlı eserleridir (iki şerh birlikte, Kahire 1305-1306, 1347, 1391-1392/1971-1972). Kaynaklarda zikredilen Ezraî'nin *Muhtasarû'l-Hâvî* adlı eserinin günümüze ulaşmış olmadığı bilinmemektedir.

Manzum Hale Getirilmiş Şekilleri. 1. İbnü'l-Verdî Zeynüddin, *el-Behcetü'l-Verdiyye* (Kahire 1311, 1323). 5063 beyitten ibaret olup İbnü'l-İrâkî (*el-Behcetü'l-merdiyye şerhu'l-Behcetü'l-Verdiyye*) ve Zekerîyyâ el-Ensârî (*el-Gurerû'l-behiyye*, Abdurrahman b. Muhammed eş-Şirbînî – İbn Kâsim el-Abbâdî'nin hâşiyeleriyle birlikte, I-V, Kahire 1315) başta olmak üzere birçok âlim tarafından şerhedilmiştir. 2. İbrâhim b. Abdurrahman el-Fezârî, *Nazmü'l-Hâvî (el-Hâvî ve üzerinde yapılan diğer çalışmalarla eserin mevcut yazmaları için bk. Keşfü'z-zunûn, I, 625-627; İzâhu'l-meknûn, I, 390-391; Brockelmann, GAL, I, 494-495; Suppl., I, 679; Karatay, II, 327, 502, 692-696).*

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülğaffâr el-Kazvînî, *el-Hâvî*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 664; Alâeddin el-Konevî, *Şerhu'l-Hâvî*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2323; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân* (Cübûrî), IV, 167-169; Sübkî, *Tabakât*, VIII, 277-278; İbnü'l-Mülâkkan, *Tahrîrû'l-fetâvî'l-vâkı'a fi'l-Hâvî*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2284; İbnü'l-Mukî, *İhlâsû'n-nâvî* (nşr. Abdülazîz Atıyye Zelat), Kahire 1409-11/1989-91, nesredenin mukaddimesi; *Keşfü'z-zunûn*, I, 625-627; *İzâhu'l-meknûn*, I, 390-391; Brockelmann, *GAL*, I, 494-495; *Suppl.*, I, 679; Karatay, *Arapça Yazmalar*, II, 327, 502, 692-696; H. Algar, "al-Şâzî", *ELP* (İng.), IV, 864-865.

CENGİZ KALLEK

HAVKALE

(الحوقلة)

Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh
cümlesinin kısaltılmış şekli.

Arapça'da iki veya daha fazla kelime-den oluşan bir cümlemin ilk iki yahut daha çok harfi alınarak bunlardan yeni kelimeler meydana getirilmektedir (bk. **HAM-DELE**). Havkale de bunlardan biri olup "her türlü değişim ve gücün kaynağı sadece Allah'tır" anlamına gelen "lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh" (لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ) şeklindeki dua ve zikir cümlesinin kısaltılmasıyla oluşturulmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de bu cümlemin tamamı bulunmamakla birlikte benzeri bir ifade mevcuttur. Her şeyin ilâhî irade ve güce bağlı olarak gerçekleştiğinden gafil bulunan ve servetine güvenen inkârcı bir kimse bir müminin diyaile uyarılırken bû-

tün işlerin ilâhî iradeye göre cereyan ettiği, herkesin sadece Allah'ın verdiği güç sayesinde işlerini başarabildiği belirtilmiş ve insanın daima, "mâşâallah lâ kuvvete illâ billâh" (Allah diledikçe; bütün güç ve kudret Allah'a aittir) demesi gerektiği ifade edilmiştir (el-Kehf 18/39). Havkale'nin aslını teşkil eden cümlemin tamamı hadislerde geçmektedir. Kaynaklarda Hz. Peygamber'in, ezan okunurken "hay'ale"-den (hayye ale's-salâh) sonra "lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh" dediği, günahları çok da olsa bu zikre devam edenlerin affedileceği ve bu zikri cennet hazinelerinden bir hazine olarak nitelendirdiği bildirilmiştir (*Müsned*, I, 66, 71, 180; Buhârî, "Ezân", 7; Tirmizî, "Da'avât", 58).

İslâm âlimlerinin çoğunluğu, hadislerde geçen bu cümleyi havkale şeklinde kısaltmışlarsa da (İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "hvl" md.) Cevherî ve İbn Dihye **naht*** kaidelerine göre bu kısaltmanın yanlış olduğunu, "havleka" şeklinde kısaltılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Zira havkale "yaşlı ve zayıf bir kişinin yürüyüşü" mânasına gelir (Süyûtî, I, 483-484).

Havkalenin ifade ettiği mânaya dair görüşlerde bazı farklılıklar vardır. Ashaptan Abdullah b. Mes'ûd'a atfedilen bir rivayette göre, İbn Mes'ûd havkaleye şu anlamı vermiştir: "Kulun isyan halinden kurtulması ancak Allah'ın onu gûnahtan korumasıyla mümkündür; yine kul itaat etme gücüne ancak Allah'ın yardımıyla kavuşur". Daha sonraki dönemlerde havkale, "kâinatda cereyan eden her hareket ve değişikliğin tamamen ilâhî iradeye göre gerçekleştiği, varlıklara ait bütün gücün onlara Allah tarafından verildiği" şeklinde daha geniş anlamı bir terim olarak kullanılmıştır. Buna göre havkale kulun bütün işlerinde Allah'a muhtaç olduğunu, bütün fiillerini Allah'tan aldığı güçle yaptığını ve dolayısıyla her an kulluk şuru içinde bulunması gerektiğini ifade eden bir kavramdır (kulların fiillerinden sorumlu olması ve ilâhî fiillerle beşerî fiillerin ilişkisi hakkında bk. **FİİL**; **KADER**).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hvl" md.; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "hvl" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "hvl" md.; Ebû'l-Bekâ, *el-Küllîyyât*, s. 971; *Müsned*, I, 66, 71, 180; Buhârî, "Ezân", 7; Tirmizî, "Da'avât", 58; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gâyib*, XXI, 127; Aynî, *Ümdetü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, XVIII, 404; XIX, 121; Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 483-484; M. Abdürreûf el-Münâvî, *et-Tevkîf 'alâ mühimmati'l-te'ârf* (nşr. M. Ridvân ed-Dâye), Beyrut 1410/1990, s. 300.

ALİ OSMAN KOÇKUZU